

Михаела КУЗМОВА

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ –
БАН, България**

Божана НИШЕВА

**Славянски институт при Академията на науките на Чешката република,
Чешка република**

Щефан ПИЛАТ

**Славянски институт при Академията на науките на Чешката република,
Чешка република**

ЗА ЧЕШКО-БЪЛГАРСКОТО СЛОВАРЧЕ НА АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН¹

Mihaela KUZMOVA

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria
Božana NIŠEVA

Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences, Czech Republic
Štefan PILÁT

Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences, Czech Republic

ALEKSANDAR TEODOROV-BALAN'S CZECH-BULGARIAN DICTIONARY

Ръкописът на Чешко-българското словарче, върху което Ал. Теодоров-Балан работи по време на следването си в Прага (1879 – 1882), се съхранява в личния фонд на автора в Научния архив на БАН. В доклада се предлага кратко описание на ръкописа, привеждат се сведения за източниците за съставяне на словарчето и се характеризират използваните в него лексикографски принципи. Очертава се мястото на този останал незавършен лексикографски труд в контекста на изследователската и популяризаторската работа на Ал. Теодоров-Балан през най-ранния етап от неговата научна кариера, както и в полето на чешко-българската двуезична лексикография.

¹ Авторите изказват благодарност за финансовата подкрепа, отпусната от Българската академия на науките и Чешката академия на науките, за разработването на съвместен проект IC-CZ/05/2023-2024//BAS-23-04 *The Use of Modern Technologies in Opening Lexicographical Heritage to the Public – The Theoretical and Methodological Aspects of Preparing the Source Materials for a Bulgarian-Czech Dictionary Database*, в рамките на който е подготвена тази публикация.

The unfinished manuscript of Al. Teodorov-Balan's Czech-Bulgarian dictionary is kept in the personal fund of the author in the Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences. This article offers a brief description of the manuscript, provides information about the sources for compiling the dictionary, and characterizes the lexicographic principles used in it. The paper also outlines the place of Teodorov-Balan's lexicographic work in the context of his research and popularization activities during the earliest stage of his scientific career; as well as in the field of Czech-Bulgarian bilingual lexicography.

Ключови думи: Александър Теодоров-Балан; ръкопис; чешки език; български език; двуезичен речник.

Keywords: Aleksandar Teodorov-Balan; manuscript; Czech language; Bulgarian language; bilingual dictionary.

Ръкописът на *Чешко-българското словарче* (нататък ЧБС), върху което Ал. Теодоров-Балан работи по време на следването си в Прага (1879 – 1882), представлява неизвестно до момента за широката публика документално свидетелство, свързано с историята на чешко-българската лексикография. Най-вероятно поради факта, че става дума за ранен и незавършен труд, този ръкопис не е споменат в автобиографичната „Книга за мене си“, в която Ал. Теодоров-Балан подробно разказва за многопосочните си научни и популяризаторски занимания като студент в Прага и Лайпциг (Балан 1988: 60 – 81), нито пък е отбелязан в неговия личен книгопис, подготвен за издаване в навечерието на 95-тата му годишнина, но публикуван едва в наши дни (Балан 2011). Сведения за ЧБС липсват също така в книгата на Т. Силаба и С. Хержман, посветена на пражките години на Ал. Теодоров-Балан (Syllaba, Heřman 1987), както и в обзорните разработки, представящи чешко-българската и българско-чешката двуезична лексикография. Към него ни насочи една бележка, излязла в бр. 144 от 9 декември 1880 г. на вестник „Народний глас“, цитирана от К. Колева-Иванова в изследването ѝ за българския пуризм в периода между 1878 и 1939 г. (Колева-Иванова 2019: 54 – 55). В тази анонимна бележка авторът, подписал се като „Пражки студент“, съобщава: „Вест се разнесе, че господин Г. Прошек в София тъкмьял наскоро да издаде „Ческо-български словар“. Също такъв словар пък се готви за печат и в Прага от едного студента на филологията, българин, който е много добре запознат с наречието на народните ни песни и говор“ (Пражки студент 1880: 3). Следвайки хипотезата на К. Колева-Иванова, че автор на тази бележка е Ал. Теодоров-Балан, направихме справка в инвентарния опис на неговия личен фонд в Научния архив на БАН² и установихме, че в него присъства ръкопис със заглавие *Чешко-българско словарче по FASTER 'a*.

Тук бихме искали накратко да представим ЧБС, а също и да отбележим мястото му както в контекста на популяризаторската и изследователската работа на Ал. Теодоров-Балан през най-ранния етап от неговата научна кариера, така и в полето на чешко-българската двуезична лексикография.

² Фонд 109к, оп. 1, а. е. 47.

Ръкописът на ЧБС съдържа 57 листа, пагинирани от автора по отделно за всяка буква. При архивната обработка на ръкописа е добавена с черен молив още една – обща – пагинация от 1 до 57, като с 57 грешно е пагиниран първият лист от буква В. Използвани са листове тънка кремава хартия с размери 210 на 170 мм и 340 на 210 мм. Листовите с по-големия размер са 11 и върху тях са разработени речниковите статии от букви С, Щ и началната част от буква D (*d – dlouhokrký*). По-голямата част от текста на ЧБС е писана със синьолилаво мастило, с черно мастило са писани статиите към букви Е, G, L и част от статиите в началото на букви А и D (общо 7 листа). На всеки лист речниковите статии са разположени в две колони, елементите от чешката част (заглавните думи, съкратено представените думи, илюстративните примери) са подчертани, а в случаите, когато речниковите статии заемат повече от един ред, редовете, следващи след първия, започват с отстъп. Цялостно разработени са речниковите статии от буква А до буква СН. Към букви I и J е приведена предимно чешката част. От букви K и L е разработена малка част (*k – kinžal* и *lábatí – lamač*). Ръкописът съдържа и един обвивен лист с размери 340 на 210 мм, върху който със синьо мастило са отбелязани името на автора (*А. Теодоров-Балан*) и годината (1882), а между тях със син молив е изписано заглавието (*Чешко-българско словарче по Faster 'a*).

Заглавието върху обвивния лист насочва към основния източник за съставяне на чешката част от ЧБС. Това е *Чешко-френският речник* (нататък ЧФР) на Кашпар Фастер³ от 1875 г. (Faster 1875). Става дума за малък по обем речник, предназначен за чехи, изучаващи френски език. Публикуването му отбелязва Йозеф Иречек в своя преглед на новата лексикографска продукция, отпечатан през 1878 г. в списание „Освета“, където той изтъква, че подборът на френските еквиваленти към чешките думи в ЧФР не е осъществен с необходимите за целта старателност и познания, и оценява включването на думи, които не се използват в изисканата реч и в книжнината, като неприемливо за речник с малък обем (Jireček 1878: 702).

Може да се предположи, че Ал. Теодоров-Балан се е насочил към речника на К. Фастер заради малкия му обем, но също така и заради факта, че при съставянето на ЧБС би могъл в случай на необходимост да прибегне до големия *Френско-български речник* (ФБР) на Иван Богоров (Богоров 1873).

³ Биографичните данни за Кашпар Фастер (1835 – 1908) са оскъдни. Според Отовия научен речник той е син на Петър Фастер, един от членовете на Националния съвет, който през революционната 1848 г. е върховният орган, изразяващ чешките национални стремежи. Като гимназист К. Фастер се включва в революционно младежко сдружение, поради което през 1853 г. е арестуван и осъден на смърт, но бива амнистиран и прекарва повече от три години в затвора, където научава френски, италиански, испански и унгарски език. След излизането си от затвора, работи като майстор пивовар, а от 1874 г. като прогимназиален учител и като частен преподавател по френски и италиански език. (Otův slovník 1909: 403).

Предположението за използване на Богоровия речник при разработването на българската част на ЧБС се потвърждава от редица случаи, при които между двата речника е налице цялостно или частично съвпадение на българските еквиваленти, напр.: **Arlequin**, *sm.* арлекинъ, смѣхливъ и **arlekýn** арлекин, смѣхлив; **Citadelle**, *sf.* цитаделъ, твърдина, кале и **citadela** твърдиня, кале, цитадела; **Basset**, *sm.* куче съ кѣси крака, барсѣкъ и **jamnik** барсѣк (куче с кѣси крака); **Puriste**, *sm.* пуристъ, чистоезъчникъ и **čistitel jazyka** пуристъ, чистоезичникъ⁴. Освен това в отделни случаи към някои български еквиваленти е добавено съкращение *B.*, което отправя към ФБР на Ив. Богоров, напр. **chlopně Anat.** похлупак ?затулка, захлупаче? *B.*, срв. във ФБР **Valvule** *sf. Anat.* затулка, захлупаче. Може също така да се допусне, че авторът на ЧБС е черпил и от събирания по време на следването му в Прага езиков материал, за който споменава в „Книга за мене си“: „Думите из тоя сборник [на братя Миладинови – бел. авт.] ми дадоха тласък, да започна сбирка от листовце за българско-български речник“ (Балан 1988: 65), срв. също посоченото в споменатата бележка във вестник „Народний глас“: „Тоя словарь подава за сяка *българска* дума, изражавана до днес в писмеността с *чужди* термин, доказателство, от де я е изчерпал; извори за това са му били: Песните на Миладиновци, Сборникът на Чолакова, Показалецът на Раковски, Гатанките от Маринова, Песните от Верковица, Поезиите на Вазова и други чисто български писани книги“ (Пражки студент 1880: 3). Това допускане се потвърждава от добавените в няколко случая съкращения, които препращат към част от тези извори, напр. съкращението *R81.18* към думата *ставило* в речниковата статия за думата **щер**, препращащо към „Показалеца“ на Г. С. Раковски, съкращението *136.37Чол.*, добавено над израза *трака- съ жби* в речниковата статия за **svakati**, препращащо към народна песен, публикувана в „Български народен сборник“ на В. Чолаков⁵, както и съкращението *Ваз.* (= Вазов) към думата *гледка*, приведена (не съвсем коректно) като един от еквивалентите на чешката дума *hled* (бълг. ‘поглед’).

При представянето на езиковия материал в ЧБС Ал. Теодоров-Балан се придържа – с малки изключения, за които ще стане дума по-нататък – към лексикографската техника, приложена в ЧФР на К. Фастер. Малкият формат на този речник налага максимално икономична лексикографска разработка, чиито по-важни особености се изразяват в следното:

– съчетаване на азбучния с гнездовия принцип на организация на езиковия материал в лявата (чешката) част на речника – при групирането им в гнезда думите се представят съкратено, като се запазва азбучният ред, поради което в гнездата се разполагат не само словообразователно свързани думи, но и такива между които има частично формално съвпадение, а за водеща (гнездообразователна) дума се избира най-удобната с оглед запазването на азбучния ред;

⁴ Примерите от ФБР и ЧБС се привеждат с оригиналния им правопис.

⁵ Срв. „а онова що полагажъ да запира водж казва са ставило“ (Раковски 1859: 81); „Зжи-тѣ му звѣкатъ, като кошъ орѣхи“ (Чолаков 1872: 136).

– отклонения от азбучния ред се допускат при глаголите от несв. и св. вид, които се привеждат заедно в една речникова статия, като водещ обикновено е глаголът от несв. вид, напр. *dohotov-ovati, -iti* achever; *doličovati, doličiti* exposer, démontrer; в случаите, когато азбучното място на глагола от св. вид е отдалечено от това на глагола от несв. вид, той се включва при глагола от несв. вид, но също и с препратка на азбучното си място, напр.: *dokládati, doložiti* achever de charger [...] *doložiti* v. *dokládati*;

– ограничено използване на лексикографски бележки – последователно се дава информация само за рода на френските съществителни в дясната част на речника;

– пестеливо представяне на семантичната структура на многозначните думи – отделните значения в дясната част не се номерират⁶, а се разграничават чрез точка и запетая(;) или чрез поставено в скоби пояснение на чешки език; фигуративните значения се бележат със знак (*);

– последователно привеждане на информация за управлението на глаголите;

– привеждане на илюстративен материал предимно при многозначните пълнозначни думи и при предлозите.

При съставянето на ЧБС Ал. Теодоров-Балан следва възприетия в ЧФР принцип на организация на езиковия материал в лявата част, като се отклонява от него при отразяването на видовете двойки глаголи. Така, от една страна, в обща речникова статия той представя видовете двойки с близко азбучно разположение, като водещ е глаголът, който съответства на азбучния ред, напр. **dohotov-iti, -ovati** доправи, довърши; **dokop-ati, -ávati** докопа, докопава; **donik-ati, -nouti** проникнѝ; **donucovati, donutiti** принужда, принуди. От друга страна, глаголите от несв. и св. вид с отдалечено азбучно разположение се представят в отделни речникови статии, като използването на препратки между тях не се прилага последователно, напр. **dopoušteti** допуща [...] **dopustiti** допуснѝ, в. **dopoušteti** или **dokládati** дотваря; прибавя, добавя; доказва [...] **doložiti** дотвари, прибави, добави; доказва, цитува.

За разлика от ЧФР в ЧБС не се включва информация за рода на българските еквиваленти, което изглежда обяснимо с оглед на факта, че ЧБС е адресирано преди всичко към българска публика. Спорадично в него се срещат бележки за терминологична принадлежност, напр. **dobývati** [...] - **kořen** изважда корень Math.; **dřevokam** Miner. дендрит; **hlavice** Archit. капитель.

При представянето на семантичната структура на многозначните думи в ЧБС е възприет моделът на ЧФР, без обаче да се спазва строго и последователно. Така например обособяването на отделните значения в дясната част става не само чрез точка и запетая(;) , както в ЧФР, но също чрез запетая(,) или точка(.). Последователност липсва и по отношение на разграничаващите отделните

⁶ Номериране на значенията има само в отделни случаи, напр. при глаголите *dávati, dáti; dopad-ati, -nouti; jezdit; míti*.

значения пояснения в скоби, които се дават на български – напр. при букви A, B, D, G, L, на чешки – напр. при букви C, Ě, H, CH, а понякога и на двата езика, срв. **bystrý** бърз, чевръст; (за мирис) остър; (за зрак и мисъл) бистър, прозорлив; **dokouřiti** допуши (цигара, лула); **capart** мръвка, кжс, дрипелъ (*dítě*) хлапенец; **čas** връме. (*určitý*) срок. (*ženský*) мъсечини (у жените). Ориентацията към българската публика предполага тези пояснения да бъдат на български език, но очевидно в това отношение концепцията на автора не е била напълно избистрена. Доста често в ЧБС – за разлика от ЧФР – към българските еквиваленти на чешките названия на растения и животни са включени съответните латински названия, напр. **bazalka** босилек, *Ocimum basilicum*; **granát [...]-ové jablko** нар, *Punica granatum*; **chebdí** бзуниак, *Sambucus ebulus*.

Като специфична особеност на ЧБС се очертава обликът на българските глаголни еквиваленти. За разлика от традиционната и съвременната практика в това отношение те не се привеждат в сегашна форма за 1 л. ед. ч., срв. **bíti** би-, удриа-; (*zabíjeti*) убива-, кла-; (часовник) удриа-; **čenichati** души-, мири-са-, подушва-; **hráti** игра; свири. Начинът, по който са отразени еквивалентите при началните букви (A, B, C, Ě), подсказва, че за речникови съответствия на чешките глаголи, представени чрез инфинитивните си форми, авторът приема аористните основи на българските глаголи, възхождащи към старите инфинитивни основи, срв. също **dobráti** добра̀ (-а̀хъ).

За ЧБС е характерно непоследователното отбелязване на ударението при българските преводни съответствия, но е трудно е да се предположи със сигурност какви са били съображенията, обуславящи преценката на автора във всеки конкретен случай.

Работата върху ЧБС може да се разглежда във връзка с различни аспекти от заниманията и интересите на Ал. Теодоров-Балан по време на следването му в Прага и Лайпциг. Съставянето му се вписва сред разнообразните популяризаторски начинания, в които неговият автор взема участие като член (а през 1882 г. и като председател) на учреденото в края на 1880 г. в Прага сдружение „Българска седянка“⁷. Както е известно, в рамките на курсовете, организирани от сдружението, Ал. Теодоров-Балан преподава български език на чехи. За нуждите на чехите, изучаващи български език, той също така пише на чешки и издава литографски българска граматика (*Mluvnice bulharská*)⁸, а освен това създава и ръководи кръжок по чешки език и литература за българи (Syllaba, Neřman 1987: 30). Същевременно „извън „Българска седянка“ един кръжец нейни членове беше се устроил в задруга „Просвета“, с цел да превежда из чешката книжнина малки творения от проза и от поезия, било характерни за познание на чешките книжевници, било отнасящи се до българите“ (Балан

⁷ По-подробно за дейността на това сдружение и участието на А. Теодоров-Балан в него вж. в (Мархалева 2021).

⁸ Литографските коли от тази граматика също се съхраняват в Научния архив на БАН (фонд 109к, оп. 1, а. е. 394). Повече за нея вж. в (Милева 1985; Gladkova 2008).

1988: 70). Част от този кръжец е и Ал. Теодоров-Балан, който наред с другото превежда на български новелата „Целувка“ от Каролина Светла (публикувана през 1880 г. във вестник „Народний глас“), както и обширния пътепис на Константин Иречек „Из Източна Румелия“ (публикуван през 1882 – 1883 г. във вестник „Марица“). Първоначално изучаването на чешки език, а след това заниманията с превод, както и преподавателската работа вероятно са предопределили до голяма степен решението на Ал. Т. Балан да посвети време и усилия на съставянето на ЧБС.

Макар недовършено и останало в ръкопис, ЧБС е свидетелство за практическата реализация на възгледите на Ал. Теодоров-Балан за състоянието на българския книжовен език към онзи момент, и по-конкретно – за обогатяването на неговия речников фонд и за правописното му устройство.

Наблюденията върху българската част на ЧБС показват, че по отношение на международната културна лексика (сравнително широко представена и в ЧФР на К. Фастер) Ал. Теодоров-Балан следва отворения подход, характерен за Богоровия ФБР, във връзка с който В. Кювлиева подчертава: „Няма друг книжовен източник през Възраждането, в който да е регистрирано такова голямо количество културни заемки“ (Кювлиева-Мишайкова 1997: 162). Цитираната авторка също така отбелязва, че „единиците от международната културна лексика тук са обяснени със съответните им адаптирани форми (или със съчетание)“, като Богоров „често добавя кратък обяснителен текст, с което е подпомагал разбирането и осмислянето на вътрешната им форма от по-широк кръг читатели“ (Кювлиева-Мишайкова 1997: 162 – 163). По подобен начин и в преводната част на ЧБС адаптираните заемки понякога са съпроводени с пояснения или синоними, напр. **balet** балет, игровод; **ceremonie** церемония, обръд; **čáka, čáko, tchako, chako** киверъ (войнишка шапка); **fagot** фагот (музикален инструмент). Нерядко обаче те се привеждат самостоятелно, срв. **akcionář** акционер (във ФБР **Actionnaire**, *sm. Com.* акционер, стопанинъ на акцији); **demokracie** демокрация (във ФБР **Démokratie** [-cie], *sf.* демократия, народна управа); **dekáda** декада (във ФБР **Décade** декада, дестина дни); **heraldik** хералдик (във ФБР **Blasonneur**, *sm.* гералдикъ, вѣщъ отъ гербове); **hymna** химна (във ФБР **Hymne**, *sm.* имнъ, пѣсня). Налице са също така редица случаи, при които в ЧБС се въвежда адаптирана заемка, нерегистрирана във ФБР, напр. **bankrot** банкрот, мюхлюзлюк, испадналост (във ФБР **Banqueroute**, *sf.* испаднуваніе, михлюзлюкъ); **diference** разлика, дифференция (във ФБР **Différence**, *sf.* разлика, различіе, различност); **hody** пир, пиршество, собат, банкет (във ФБР **Banquet**, *sm.* гошаваніе, обѣдъ, собатъ). Наред с посочените дотук примери от ЧБС могат, разбира се, да се приведат и такива, при които сред преводните еквиваленти липсва адаптираната форма на съответната единица от международната лексика, напр. **akciz** питийно даждиіе, вносна бир’ (във ФБР **Accisse** акцизъ, налогъ на питія); **existence** сжштество, сжштествуваніе, битие; **eskorta** свита, тѣлостража.

С оглед към лексиката от чужд произход, отразена в ЧБС, можем още да отбележим, че като еквиваленти самостоятелно или съпътствани от синоними в отделни случаи присъстват както русизми, така и турцизми, срв. **dar**мо напразно, штетно; **dohlížitel** смотритель, надзорникъ; **kaple** часовня, черквица или **dykyta** гезия (тафта); **játra** дробъ, джигер; **láhev** шише. Макар и малко на брой, не липсват и случаи, при които в преводната част на ЧБС са посочени думи, заети от автора от чешкия език или образувани от него по чешки образец, напр. **doslov** дословъ, епилогъ; **hledišťe** позорище. гледиште (точка зрениа); **cestovatel** пжтувателъ; **cukrovar** захарна фабрика, захароваръ. В ЧБС откриваме и други случаи, при които в преводната част присъстват образувани от автора думи, но като цяло те също не са твърде чести, срв. **břichomluvec** коремодум (във ФБР **Ventriloque**, *adj.* търбухоговорителенъ || *sc.* Търбухоговора-чъ); **dalekomluv** говорна тржба, гласонос; **chodník** ходиште. тротоар, пжтечка (във ФБР **Trottoir**, *sm.* тротуаръ, пжтека на улица за пжшащи).

Що се отнася до предпочитанията на автора към езиковите средства от домашен произход, като красноречива илюстрация можем да посочим например последователното използване на наставката -ув- при глаголите от чужд произход, срв. асфалтува, акцентува, адоптува, адресува, галопува, гарантува, експедирува, електризува, сконтува, транспортува, фабрикува, цитува и др.

Устройството на българския правопис е „фокусът, в който се събират най-ярко силите на Ал. Теодоров-Балан като общественик и научен работник“ (Попова 1987: 17). За интереса на Ал. Теодоров-Балан към тази проблематика през най-ранните години на неговата научна кариера свидетелства вече споменатата *Mluvnice bulharská*. В нея, както сам посочва, той разглежда „звуквата страна на новия български език“, обръщайки внимание и на „българския правопис, какъвто е и какъвто би трябвало да бъде“⁹. С други думи, тук авторът представя основните принципи на Дриновия правопис, като същевременно излага своите възражения към него. Така например той смята за излишни буквите **ю, я, ъж**, както и употребата на **ъ** в края на думите, определя като неподходящо отбелязването на краесловната мекост с **ь** и т.н. Отражение на възгледите му във връзка с правописното устройство на българския език можем да открием и в ръкописа на ЧБС, който – трябва да отбележим – демонстрира последователност в някои отношения и липса на единство в други. Анализът на българската част от ръкописа от тази гледна точка изисква по-задълбочено внимание, тук илюстративно ще посочим само отделни особености. Последователност в целия ръкопис наблюдаваме например при употребата на **шт** вместо **щ**. Липса на единство характеризира употребата на краесловните ерове: и двата ера в краесловието са отбелязани в българския материал от букви **С, Ы, Е** и по-голямата част от **Д**, при останалите букви се отбелязва само краесловният **ь**, като при

⁹ Срв. „Probíraje posud hláskovou stránku bulharštiny nové, dotkl jsem se zároveň i pravopisu bulharského, jakým jest a jakým býti má“ (*Mluvnice bulharská*, 1881, с. 58 / НА БАН, фонд 109к, оп. 1, а. е. 394, л. 29).

букви А, В, L наред с него се използва също апостроф (’), напр. **administrator** управител’, **chovatel** възпитател, а при букви F и H вместо него се използва **i**, напр. **filc** плъсті, **frakce** дробі, **hojič** церителі, **hrubost’** грубості. Непоследователна е и употребата на съчетанието **ia** вместо **я**, срв. напр. **báz-eň** боіазън’ [...] **-livec** боязливец [...] **-livost’** боязливост’ или **dějepis** битопись, историа [...] **dějprava** битосказание, история, а също **bažina** [...] тиня и **bláto** [...] тиніа. Въпреки непоследователностите в правописния облик на българската част от ЧБС (свързани с това, че става дума за ръкопис, т.е. за незавършена версия на речниковия текст), предполагаме, че по-детайлното му разглеждане в съпоставка с изложението на правописната проблематика в *Mluvnice bulharská* би могло да хвърли повече светлина върху ранните възгледи на Ал. Теодоров-Балан за устройството на българския правопис.

Ръкописът на ЧБС има документална стойност не само за научната биография на своя автор, но и като част от историята на чешко-българската двуезична лексикография. След останалия непубликуван и съответно непознат за изследователите притекстов речник, подготвен от Константин Петкович към неговите преводи от чешки на откъси от Краледворския и Зеленохорския ръкопис¹⁰, ЧБС на Ал. Теодоров-Балан, макар и незавършено, е сред първите достъпни за нас опити за съставяне на чешко-български речник. Приблизително по същото време, когато Ал. Теодоров-Балан работи върху ЧБС, Ян Вагнер подготвя второто издание на своята *Mluvnice jazyka bulharského*, в което включва две речникови приложения – българско-чешко и чешко-българско (Wagner 1883: 131 – 211)¹¹. Почти четирийсет години по-късно излиза първият самостоятелен чешко-български речник, съставен от чеха Владислав Шак (Šak 1926), а едва след още двацет у нас е публикувано първото издание на чешко-българския речник на Цветана Романска (Вранска 1947).

БИБЛИОГРАФИЯ

Богоров 1873: Богоров, И. *Френско-български и българско-френски речник. Дял първи. Френско-български дял*. Виена: Книгопечатница Л. Сомерова и др. // **Bogorov 1873:** Bogorov, I. *Frensko-balgarski i balgarsko-frenski rechnik. Dyal parvi. Frensko-balgarski dyal*. Viena: Knigopечатnitsa L. Somerova i dr.

Венедиктов 1990: Венедиктов, Г. И. И. Срезневски и началото на българската лексикография. – В: Венедиктов, Г. *Българистични студии*. София: Наука и изкуство. // **Venediktov 1990:** Venediktov, G. I. I. Sreznevski i nachaloto na balgarskata leksikografiya. – In: Venediktov, G. *Balgaristichni studii*. Sofia: Nauka i izkustvo.

¹⁰ За този речник вж. в (Венедиктов 1990: 112; Кювлиева-Мишайкова 1997: 99, 183).

¹¹ В рецензията, която Ал. Теодоров-Балан пише за труда на Вагнер, тези речникови приложения се оценяват доста критично: „а в словарчетата авторът е давал предимство на турски слова пред налични български, дору помещавал такива, които в българска реч никога не се срещат“ (Теодоров-Балан 1883: 154).

Вранска 1947: Вранска, Ц. *Чешко-български речник*. София: Университетска печатница. // *Vranska 1947: Vranska, Ts. Cheshko-balgarski rechnik*. Sofia: Universitetska pechatnitsa.

Колева-Иванова 2019: Колева-Иванова, К. *Българският пуризъм от Освобождението до Втората световна война (1878 – 1939)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. // **Koleva-Ivanova 2019:** Koleva-Ivanova, K. *Balgarskiyat purizam ot Osvobozhdenieto do Vtorata svetovna vojna (1878 – 1939)*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“.

Кювлиева-Мишайкова 1997: Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. // **Kyuvlieva-Mishaykova 1997:** Kyuvlieva-Mishaykova, V. *Balgarskoto rechnikovo delo prez Vayrazhdaneto*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.

Мархолева 2021: Мархолева, К. *История на пражкото студентско дружество „Българска седянка“ (1880 – 1954)*. В. Търново: Фабер. // **Marholeva 2021:** Marholeva, K. *Istoriya na przhkoto studenstko druzhestvo „Balgarska sedyanka“ (1880 – 1954)*. V. Tarnovo: Faber.

Милева 1985: Милева, В. Първата българска граматика на Ал. Теодоров-Балан (писана на чешки език). – В: *Български език*, XXXV, № 5, 431 – 440. // **Mileva 1985:** Mileva, V. *Parvata balgarska gramatika na Al. Teodorov-Balan (pisana na cheshki ezik)*. – In: *Balgarski ezik*, XXXV, № 5, 431 – 440.

Пражки студент 1880: Пражки студент. Пишат ни от Прага. – В: *Народний глас*, II, бр. 144, 3. // *Prazhki student 1980: Prazhki student. Pishat ni ot Praga*. – In: *Narodniy glas*, II, 144, 3.

Попова 1987: Попова, В. Ал. Теодоров-Балан. – В: Теодоров-Балан, Ал. *Избрани произведения*. София: Наука и изкуство, 5 – 26. // **Popova 1987:** Popova, V. Al. Teodorov-Balan. – In: Teodorov-Balan, A. *Izbrani proizvedeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Раковски 1859: Раковски, Г. *Показалец, или Ръководство, как да ся изискват и издирят най-стари черти нашего бития, языка, народопокolenия, старого ни правления, славного ни проshetsviya и проч. Част първа*. Одесса: Францов, 1859. // **Rakovski 1859:** Rakovski, G. *Pokazalets, ili Rakovodstvo, ka da sya iziskvat i izdiryat nay-stari cherti nashego bitiya, yazika, narodopokoleniya, starago ni pravleniya, slavnago ni proshetsviya i proch. Chast parva*. Odessa: Frantsov.

Теодоров-Балан 1883: Теодоров-Балан, А. *Mluvnice jazyka bulhraského*. – В: *Периодическо списание*, год. II, кн. 6, 153 – 165. // **Teodorov-Balan 1883:** Teodorov-Balan, A. *Mluvnice jazyka bulhraského*. – In: *Periodichesko spisnaie*, II, № 6, 153 – 165.

Теодоров-Балан 1988: Теодоров-Балан, А. *Книга за мене си*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Teodorov-Balan 1988:** Teodorov-Balan, A. *Kniga za mene si*. Sofia: UI „Kliment Ohridski“.

Теодоров-Балан 2011: Теодоров-Балан, А. *Книжевни записи*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Teodorov-Balan 2011:** Teodorov-Balan, A. *Knizhevni zalisi*. Sofia: UI „Kliment Ohridski“.

Чолаков 1872: Чолаков, В. *Български народен сборник*. Болград, 1872. // **Cholakov 1872:** Cholakov, V. *Balgarski naroden sbornik*. Bolgrad.

Faster 1875: Faster, K. *Slovník česko-francouzský a francouzsko-český. Díl česko-francouzský*. Praha: Fr. A. Urbánek.

Gladkova 2008: Gladkova, H. Česko-bulharský diskurs Alexandra Teododrova-Balana. – In: Černý, M., D. Grigorov (eds.). *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*. Praha: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice, 277 – 292.

Jireček 1878: Jireček, J. *Literatura slovníkův*. – In: *Osvěta*, roč. VIII, díl II, 700 – 703.

Ottův slovník 1909: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Sv. 28. Praha: J. Otto.

Syllaba, Heřman 1987: Syllaba, Th., S. Heřman. *A. Teododrov-Balan na univerzitě v Praze*. Praha: Univerzita Karlova.

Šak 1926: Šak, V. *Česko-bulharský slovník*. Praha, Bratislava: J. Otto.

Wagner 1883: Wagner, J. *Mluvnice jazyka bulharského*. Praha: Alexander Storch.